

Véresmajor¹

A Városmajor utcából a Széll Kálmán tér felé terelték foglyaikat a nyilasok. Onnan a Margit körúton haladtak tovább. El a fegyház, aztán nem sokkal utána a templom és a ferencesek rendháza előtt, anélkül, hogy Isten szolgálói kijöttek volna, és kegyelemért esengtek volna az ártatlan lelkekért. Folytatták útjukat egészen addig a kanyarig, ahol a körút a Margit-híd felé fordul. Ott ágazik ki a Török utca, mely a mai Frankel Leó, akkori nevén Zsigmond utcába torkollik. Ez az útvonal nem más, mint az ősrégi, Budáról Óbudára és tovább, Bécsbe vezető út, mely hegyek alján kanyarog, egy darabig a Dunával párhuzamosan halad, de nem merészkedik le az árvizektől fenyegetett partra. Érinti a római amfiteátrumot. A Pilis és a Budai hegység között húzódó völgy alján húzódó természetes utat felhasználva levágja a Dunakanyart, és majd csak Esztergom fölött tér vissza a folyóhoz – ezért is nevezik a Zsigmond utca utáni szakaszt Bécsi útnak. Ennek bal, hegyek felé eső oldalán állt a Bohn téglagyár, a Budapestről elszállítandó zsidók összegyűjtésére kijelölt terület.

Meg akartam tudni, mennyi időbe telik végigmenni ezen az úton. Gyalog, mert a csoportokat rendszerint nem villamoson vagy teherautón vitték egyik helyről a másikig. Lejártam, megtettem az utat, hozzámértem lépéseimet a foglyok és kísérőik lépéseihöz, időm-höz az ő idejüket. Közben figyeltem a házakat – közönyös tanúk, álltak már akkor is, amikor a szenvedésbe, halálba küldött budapestiek elvonultak a fegyveresek között.

Az eredmény: egy óra. Egy óra alatt lehet gyalog elérni a Városmajor utcából a téglagyárig. Természetesen megtehető az út ennél egy kicsivel gyorsabban is. Erőltetett menetben. Valószínűtlen, hogy ők végig úgy mentek volna. Azt csak jó állapotban lévő fiatalok, legföljebb középkorúak bírják ilyen hosszú távon. Lehet lassabban is – a szükséges idő akkor se több másfél óránál.

Ha egy túlélő áldozat szerint ennél sokkal tovább tart ez az út, hihetünk-e neki? Dr. G. Gy. precíz, megbízható emlékező. Szerinte koraestétől éjfélig vonultak a Svábhegyről a téglagyárig. Közben nem tértek be a Városmajor utcai pártházba, hiszen a nyilas nők jöttek ki onnan a Kékgolyó utca–Városmajor utca találkozásához, hogy bizonyos holmikát még elvegyenek az emberektől:

A Városmajor utca és Kékgolyó utca sarkán újra megállították ezt a szomorú menetet, és ott megvárták, amíg a Városmajor utcai nyilaskeresztes házból kijöttek Bokor Dénes nőismerő-

sei, akik azután az elvett női kabátokat, bundákat, takarókat s a még megmaradt koffereket rabolták el. Közben természetesen a kínzások ütlegetések tovább folytak kb. tizenkét óráig éjjel, amikor is kiértünk az óbudai téglagyárhoz, ahol ugyancsak ütlegetés és kínzások közben utolsó megmaradt holmijainktól fosztottak meg, és átadtak az óbudai téglagyár őrsegének.

Dr. G. Gy. nem jegyezte fel, mennyi ideig vesztegeltek emiatt. Egyszer már korábban, a Diana útnál is megállították a kísérek a menetet.² Onnantól kezdve, hogy átvették a csoportot, a nyilasoknak hatalmukban állt indulást vagy megálljt vezényelni, meghatározni a haladás sebességét. Az irány adott volt, fölsőbb szervek jelölték ki. De hogy futólépésben vagy csigalassan bandukolva jussanak el a kiindulóponttól a célig, az az ő belátásukra volt bízva. Hatalmukban állt rendelkezni efelől, és akaratuk alátámasztására akármilyen eszközt igénybe vehettek. Kiabálhattak, fenyegethettek, verhettek és használhatták a fegyvereiket is. Mindezt megtették. Előfordult, hogy futásra kényszerítették a rájuk bízott embereket, és lelőtték, aki nem tudta vagy nem akarta tartani a tempót, lelőtték, akit bármi más okból kiszelektáltak.

A flaszteren flangálókat, az individualitásba bitangolt jószágokat nyájba terelik a pásztorok. Meglehet, korábbi életükben egyszer sem tereltek más embereket, a helyzet mégsem bizonyul számukra abszurdnak. Jólesően otthonos inkább. A képesség és hajlam embertársaink terelésére ugyanúgy bennünk szunnyad, mint a nyájterelés a pulikban – ismerős körülmények előállása esetén azonnal előjön:

Nem hagyjuk, hogy a foglyok erre-arra, saját tempójukban mászkáljanak. Nem hagyjuk, hogy saját ütemükben közelítsenek haláluk felé. Tetszésünk szerint gyorsítjuk-lassítjuk az elmúlást.

Tudattal megáldott vagy megvert jószágaink egész idő alatt tisztában vannak vele, hogy mi történik velük.

Sokan értekeztek már a városbeli séta szépségeiről. Nem szükséges a nyomdokaikba lép-nem, és bizonygatnom, hogy városlakónak lenni többé-kevésbé ugyanaz, mint sétálónak lenni, fölösleges felidézni a kisbabák babakocsis sétáit és a már járt tudó gyerekek fagy-lalttölcséres sétáit, a barátok iskola utáni beszélgetős sétáit és a szerelmesek közös sétáit, az ábrándozó fiatal lányok és fiúk magányos lödörgéseit, sem a komoly felnőttek bá-mészködös szabad félóráját két fontos teendő között, a családok nyár-délutáni közös sétáját a korzón és az idős hölgyekét, urakét a parkban. De talán nem árt utalnom arra, hogy a nemzetiszocialisták másképpen gyakorolták a gyaloglást: kötelékben és uniformisban. Lépteiket egymáshoz igazították. Úgy érezték jól magukat. Szerették, ha meg van mondván, mi a cél, merre kell menni, és viszolyogtak azoktól, akik utáltak kötelékben vonulni, akik a maguk feje után szerettek menni.

Most már nincs más útjuk, csak amire a nyilaskeresztesek viszik őket. Ha nekik úgy tetszik, tehetnek egy kis kerülőt. Leterelhetik őket a Duna-partra. Megmutathatják nekik még egyszer, utoljára, a folyót. Mielőtt megtisztul tőlük a magyar főváros.

Majd a Szentlélek térnél visszakanyarodnak a hegyek felé. Jó nagy kerülőút, de a nyilasoknak megéri. Figyelni, ahogy rettegnek.

Egyet-kettőt ki is iktathatnak közülük. Mihez tartás végett. Vagy csak úgy, miért ne? Nem fognak hiányozni.

Ne féljete a kutyától, mondom a gyerekeimnek. Állhatatosan mondogatom ezeket. És hiszem is, hogy ezektől az állatoktól nem kell félni.

Éppen a mi korunkban vált ismertté egy sor olyan ember története, akik veszedelmes vadállatokkal éltek együtt. Mégpedig nem idomárként, hanem egyenrangú társként. Oroszlánokkal, farkasokkal, gorillákkal osztották meg az idejüket, a vadak természetes életterében. Több tízezer éves, kulturálisan és talán genetikusan ránk örökölt félelmet toltak félre, és bebizonyították, hogy egy embernek nem kell feltétlenül elmenekülnie az ilyen vadak elől vagy megölnie őket. Aki érti a módját, együtt létezhet velük. Mintha vendégségbe menne hozzájuk. Okos és szép könyvek jelentek meg ezekről a tapasztalatokról, rengeteg nyelvre lefordították őket, aztán játékfilmek készültek belőlük. A korszak meghatározó művei közé tartoznak.

Sohasem a vadak közelében élő nép valamelyik fia vagy lánya kezd újfajta módon közelíteni a vadállatokhoz, mindig egy idegen. A bennszülöttek továbbra is egységesen úgy vannak vele, hogy a vad ellenség, le kell győzni, lehetőség szerint meg kell ölni. Neheztelnek az ősi ellenségükkel barátkozó idegenre.

Tény, hogy a legtöbb mai ember közelében nem kóborolnak se oroszlánok, se farkasok. Az is tény, hogy azokban a fejlett világbeli kertvárosokban, melyekbe az utóbbi időben rendszeresen bejárnak a rókák, és senki sem lövi le őket, a lakosok nem tartanak baromfit, így nem kell tőlük féltetniük a rántott csirkecombjukat.

Közben – legalábbis a fejlett világban – változóban vannak a mesék is. A kicsi gyerekek már ódzkodnak az éhes farkasokra és egyéb félelmetes szereplőkre épülő történetektől. A régi meséktől. Szeretik viszont az olyanokat, amelyekben a hagyományos ellenségeket, például a rókát sem muszáj utálni, elpusztítani. Amelyekben mindig kínálkozik valamilyen megoldás a békés együttélésre, sőt együttműködésre.

Akik újraélesztették a turulokat és az árpásávós zászlókat, akármit hangoztassanak is, nem mást akarnak, mint félelmet kelteni másokban. Nem állatokban, hiszen nincs olyan állat, ami éppen egy piros-fehér csíkos zászlótól riadna meg, vagy ami egy turulábrázolás miatt csinálná össze magát. De az emberek közül is csupán azokat riasztja, akik tisztában lehetnek jelentésükkel, vagyis magyarokat. Egyes magyarokat, akik nem teljesen, nem igazán magyarok, jobb lenne, ha nem kéne velük osztozni az ország levegőjén, de a nemzet nyelvén sem. Pusztuljanak innen! Pusztuljanak el!

Lehetne erre is azt mondani, hogy nem kell félni. De azért ez nem ilyen egyszerű. Aki más emberekre akármikor ráuszítható kutyákkal jár, fegyvereket szerez be, titkos kiképzésekre jár, emlékezetes erőszakcselekmények emlékét felidéző egyenruhában masírozik, az veszélyes. Nemcsak félelmet akar kelteni, valóban veszélyt jelent másokra – már pusztá kiállásával elérte a célját.

Bibó István az európai társadalomfejlődés értelmét az egyes emberekre nehezedeő félelem folyamatos csökkentésében látta.³ Érdemes átgondolni a meglátását. Ha a Nyugaton, az igazi Európában az utóbbi évtizedekben írott meséket olvasom, azok őt látszanak igazolni. Amikor viszont egy árpásávós zászlót látva a gyerekem megkérdezi, hogy az milyen zászló, nem mondhatok rá mást, mint hogy a gyilkosok zászlója. Aki ilyet emel a magasba, az ölni akar és félelmet kelteni, ölni, és még nagyobb félelmet kelteni, és még többet ölni. Azt, hogy ki az ellenség, ő mondja meg. Illetve a vezére.

Meglehet, a szociálpszichológia tárgyában Bibó nem számít általánosan elfogadott tekintélynek, de nézeteit a közelmúltban megvizsgálta és magasra értékelte a szakterület hiteles tudósa, Erős Ferenc.⁴

A turulok és árpásávós zászlók alatt gyülekezők azt hajtogatják, hogy az európaiakkal, a Nyugattal harcolni kell. Mert különben alulmaradunk, igába hajtanak, elveszünk. Félnék, és félni tanítják a gyerekeiket. Az ellenségnek nyilvánítottakat pedig meg akarják félemlíteni. Végső soron ugyanazt sugározzák befelé, mint kifelé: a félelmet.

Bibó István, aki két világháborút élt át, akit majdnem felakasztottak, aki éveket töltött börtönben, nem a farkast és nem az oroszlánt, hanem az embert tartotta az emberben élő félelem eredendő okának. Szép és hiteles okfejtését teljesen tiszteletben tartva azt gondolom, mások, más korszakokban és más helyeken talán mégis a természeti erőket találták volna félelmetesebbnek: az éjszaka sötétjét, a vizek mélységeit, a tenger hullámain, a viha-

rokat, a villámlást, a mennydörgést és egy sor állatot, az összes létező kígyót. Meg a természetfeletti hatalmakat. Ugyanakkor e kézenfekvő lehetőség figyelmen kívül hagyásával – ő, aki művelt és tájékozott lévén rálátott az emberiség történetére, és aki egész életét a kavargó történelemnek kitetten élte le, miközben átlagos kortársainál igényesebben próbálta értelmezni a folyamatokat –, csak még nagyobb súlyt ad annak, hogy szerinte korunkban és azon a tájon, ahol élünk, az ember számára nincs semmi félelmetesebb, mint a másik ember.

Márai Sándor 1944–1945-ben keletkezett *Verses könyv*⁵ című művében rögzíti hasonló felismerését. A huszonhetedik strófában azt mutatja be, hogy a természet hogyan féli az embert, a huszonnyolcadik pedig az embernek embertől való rettenetét:

*Vigyázz, egy ember! Bukj le! A bozót
Sűrű, a vad erdő is befogad tán,
Sörényével eltakar az oroszlán,
Hiéna nem bántja a bujdosót. (...)
Vinyogj, szűkölj, rejtőzz, vigyázz! Egy ember!*

A felismerés mámora fűti Márai Sándor sorait. Ő nem részletezi, konkrétan miféle emberek tették magukat félelmetessé akkoriban. Máshonnan származó információkból lehet tudni, hogy azok félemlítették meg embertársaikat, akik körülöttük éltek, akikkel egy nyelvet beszéltek. Akikkel közös üzleti, hivatalos, szerelmi ügyeik voltak korábban.

A szomszédok.

Fenyő Miksa 1944. december 7-én jegyezte fel, hogy az előző napon, vagyis 6-án, Mikuláskor hogyan lökött a pusztulásba egy budapesti nőt egy másik budapesti nő:

Tegnap egy idősebb és egy fiatalabb nő ült egymás mellett a fodrászműhelyben. Mikor az idősebbik elkészült, s fizetni akart, a fiatalabbik felszólalt: – Ez a nő zsidó, ismerem, tessék igazolni magát!

Az idősebb nő elővesz egy igazolványt, mely szerint kivételezett.

– Az nem számít – rikácsol a fiatalabb –, magának nincs joga idejőnni. Majd én teszek erről. – S a fodrásznő alkalmazottaihoz fordulva: – Én majd rendőroket hozok, akik gondjaikba veszik ezt a hölgyet. Maguk ne engedjék távozni, mert akkor magukat csukatom le!

Elment, öt perc múlva két nyilással tért vissza; az egyik (lehetett tizenöt éves) fegyveres volt.

– Mi az? – mondták. – Frizura kell a zsidónak, lokni kell a zsidónak? Hát mi majd adunk neki loknit.

És elvitték. Erre a nőre családja nyilván hiába vár. A fiatalabb nő (úgy mondják a fodrászüzlet alkalmazottai) úrinő volt. Magyar középosztály. Vasárnap misét hallgat. Jótékonyági napokon ott ül a gyűjtőpersely mellett. Úrinő.⁶

Modern nagyvárosban történik ez, amelyet hetek óta ostromol az ellenséges hadsereg, amelyben azonban még többnyire működik a víz- és gázszolgáltatás, a vezetékekben kering az elektromos áram, használható a telefonhálózat, a színházakban előadásokat tartanak, sőt, a színészek új darabokat próbálnak, a koncerttermekben fekete öltönyös zenészek játszanak, a rádió műsort sugároz, a hölgyek – vagy legalábbis egy részük – frizurát csináltat: a kultúra láthatólag – vagy látszólag – nem adta át helyét a vadonnak. Vadállatok legalábbis nem szabadultak be a városba, mint valami apokaliptikus látomásfilmben; nem a medve és nem a farkas, nem az oroszlán és nem a hiéna kelt félelmet az emberekben, még csak nem is az emberhúsrá ácsingózó kutyafalka, hanem a tizenöt éves nyilas meg a fiatal pesti nő.

Tekintetbe kell venni azt is, hogy a vadállatok nem dönthetnek arról, félelmetesek akarnak-e lenni, ahhoz egyszerűen nincs megfelelő berendezésük – olyan homloklebenyük például, mint az embereknek. Az ember, úgy is, mint csoport és úgy is, mint egyén, dönthet efelől. Ha úgy dönt, hogy félelmet kelt más valakiben, annak oka kell, hogy legyen. És eredménye: jól érzi magát az illető. Láthatjuk ezt a fiatal nőt, amint boldogan hazasiet, megmutatja az otthoniaknak az új frizuráját, és miközben dicsérik, milyen jól néz ki, elújságolja, hogy képzelték, intézkedtem, és elvitték a doktor Braunnet. Tudjátok, aki mindig olyan halkan köszönt. Hát már nem sokáig kell köszöngessen. Gondolom, most foglalkoznak vele a nyilasházban, és holnap már a halaknak tátothatja, hogy jó reggelt!

Bibó István szerint az emberek egymás közötti erőszaka és állandósított élethalálharca azokból a félelmi komplexumokból táplálkozik, és azoknak egyik megnyilvánulása, amelyek az ember magasabb szintre lépésének, tudatossá válásának, haláltudatának a mellékes torzulásai. A fiatal hölgy a fejlett idegrendszerének köszönhetően tisztában van vele, hogy valamikor meg fog halni, három-négyéves kora óta szüntelenül ránehezedik az elmúlás bizonyossága. Persze, ha másvalakit lök a halálba, azzal valóságosan nem feltétlenül hosszabbítja meg saját várható élettartamát – a halál nem egy kút, ami egyszer csak feltöltődik az előttünk érkezőkkel –, ám időlegesen háttérbe szorítja saját félelemérzetét, és ennek következtében jó érzések töltik el. Ez független attól, hogy gazdag vagy szegény, hogy katolikus vagy református, hogy ősei magyar vagy német, vagy szlovák származásúak, független a vallásától, nagyrészt még személyes élményeitől is független. Ezer oka lehet annak, hogy valaki az ölés örömét választja vagy lemond arról. Kezdve azon, hogy mennyire fél a lehetséges büntetéstől. Hiszen minden örömkért, vágyteljesítésünkért fizetni kell egyszer – szerencsés, aki megúszza. Konkrétan Budapesten, 1944 decemberében megvolt az esélye annak, hogy a város eleste után üldözni kezdik azokat, akik korábban üldözték embertársaikat – a történetben szereplő fiatal úrinő tudhatott erről, de nem tartott annyira a megtorlástól, mint amennyire az emberölés vonzotta. Sokakat ugyanakkor visszafoghatott a retorzióktól való félelem. Szerettek volna ölni, sóvárogtak rá, de mérlegelve a helyzetet, inkább lemondtak róla.

Ne ölj, mondta a Biblia szerint az Isten. Egyszerű, könnyen felfogható tilalom. Amit kivétel nélkül mindenki, aki kinőtt a kisgyerekkorból, ismert 1944-ben, Budapesten. Emellett viszont azzal is tisztában voltak, hogy a tilalmat egy sor kivétel árnyalja, halványítja. Az élőlények nagy része növény vagy állat – a növények elpusztítása nem számít gyilkosságnak, legföljebb károkozásnak, aki ilyesmit gyilkosságnak állít be, az már túlzottan, betegesen (ha tetszik: tiszteletreméltóan) érzékeny. És hasonló a helyzet az állatokkal is – minél kisebb mértékben különbözik az embertől egy teremtmény, annál kevésbé megengedett vagy megszokott az életének kioltása. Ami pedig magát az embert illeti, még azt is szabad, sőt kötelező, esetenként dicséretes megölni, amennyiben „ellenség”, vagy hogyha súlyosan vétett az adott társadalom szabályrendszere ellen. Hogyha nem a mi csoportunk, a mi hordánk tagja.

Márai sokszor említi „a megegyezés” fogalmát – úgy tűnik, ezzel arra utal, hogy létezik valamiféle általános megállapodás, amelynek érvénye mindenkire kiterjed, aki egy adott társadalomba beleszületik, illetve belenő, és amelynek értelmében nemcsak az emberölés számít csak kivételes esetekben elfogadható cselekedetnek, de sok más vonatkozásban is keretek közé szorul az egyének és csoportok élete. Korlátozza, és ezáltal megnehezíti, egyúttal biztonságosabbá teszi, megkönnyíti azt. Mint idéztem, Bibó *Az európai társadalomfejlődés értelmében* azt fejt ki, hogy a földrész civilizációjának lényege nem más, mint állandóan, egyre nagyobb mértékben csökkenteni az egyes emberek félelmét más emberektől. Szerinte ez a kereszténység által folyamatosan közvetített jézusi hatásnak tudható be. Tiltani olyasmit szoktak, amire az ember vágyik. Ölni nem szabad, pedig ölni jólesik. Aki ember, az a lelke mélyén mind vágyik rá, hogy embert ölhessen. A férfiak emellett arra is vágnak, hogy nőket raboljanak, és megerőszakolják őket. A nők szívesen kerekednének más nők fölébe, vetnék őket prédául férfiaknak, csúfítanak el őket. Örömeiket lennék férfiak kasztrálásában, feldarabolásában, megcsúfolásában, idegen nők gyerekeinek kínzásában és elpusztításában. De az európai emberek réges-régen, közösen elindultak abba az irányba, hogy ne éljék ki ezeket a vágyaikat. Abban a közös reményben, hogy életük kiszámíthatóbbá, kevésbé fenyegetettebbé válik ezáltal. Hogyha nem próbálják a rájuk ne-

hezedő „eredendő félelem” terhét azáltal csökkenteni, hogy másokat kényszerítenek félni, akkor nekik is kevesebb félnivalójuk lesz, és így hosszú távon jobban járnak. Ahhoz, hogy ez működjön, az emberölés (valamint kínzás és megerőszakolás) vágyát nemcsak el kellett nyomniuk, de meg is kellett játszaniuk, hogy ilyen vágy nincs, nem dolgozik bennük. Színlelésre kényszerítették magukat. Erre az ember kétségtelenül képes: megjátszásban jók vagyunk. Annyira jók, hogy idővel el is kezdtünk abban hinni, hogy gyilkolászni, erőszakot elkövetni idegen az embertől, „embertelenség”. Két kortárs szöveget idézek most, annak illusztrálására, hogy ebben a hiedelemben még az írással hivatásszerűen foglalkozó, szükségképpen gondolkodó emberek is osztoznak:

1. *Mindenféle emberi vonás nélküli kegyetlenségről árulkodó ítélet helyszíne volt a héten Indiában egy kis nyugat-bengáli falu, Szubalpur, ahol nyilvánosan megerőszakoltak egy húszéves lányt, csak mert egy szomszéd falubéli férfival volt viszonya. A párt hétfőn egy találka után kapták el. Szubalpur törzsi elöljárója rendkívüli falugyűlést hívott össze, amelyen a vádlottakat kikötötték egy-egy fához, majd ítéleztek felettük. Először fejenként ötvenezer rúpiára büntették őket, és ezt férfi családja ki is fizette, de a lányé nem tudta. Az ő ítéletét ezután nyilvános megerőszakolásra változtatták.*

Bár az ítélet már hétfőn megszületett, a végrehajtással szerdáig vártak. A lányt most kórházban ápolják. Vallomása szerint több szomszédja is az erőszaktevők között volt. Az ügygel kapcsolatban a nyugat-bengáli hatóságok eddig tizenhárom embert vettek őrizetbe. Köztük van Szubalpur törzsi elöljárója – a lány távoli rokona – is.⁷

Az európai civilizáció felől nézve „nem emberi”, ami az indiai faluban megesett. De nem árt elképzelni, hogy a hagyományosan gondolkodó és érző helyiek szemében az idegenrel létesített nemi kapcsolat az „embertelen”, és a vétkes megbüntetése az emberi és isteni, vagy akár természeti törvények beteljesítése. Az, hogy az emberek kölcsönös vonzalmaik szerint állhatnak össze, csupán az európai civilizáció ideája, és ha nem is áll távol az európai (és észak-amerikai, ausztráliai, stb.) valóságtól, azonosnak még itt sem nevezhető vele.

2. *Mostanában megtalált levelezéséből kiderült, hogy Himmler, a lágerhálózat kiépítője és felügyelője ezt írta a feleségének: „Indulok Auschwitzba, csók, a te Heind.⁸” Micsoda mondat! A kedves levélcsók micsoda karrierje! De ennek a könnyed búcsúnak a szavakba nem önthető képtelenségéhez, perverzítéséhez is kellett előtte az a másfél ezer év, kellettek az egyházatyák, az, hogy a történelem hullámain egymás után érkező zsidógyilkosok szemé elől a huszadik századra végül teljesen eltűnjön az ember. Az, hogy a zsidó végtére is ember. Hogy ő is megfullad, ha gázt lélegeztetnek be vele. És csak amikor idáig eljutott valaki, akkor kerülhetnek papírra efféle szavak: Indulok Auschwitzba, csók. És csak akkor lesz képes valaki arra, hogy a Magyar Államvasutak vagonjaiban magyar állampolgárok százezreit egy idegen országba küldje legyilkoltatni. De akkor ő maga többé már valóban nem ember. Emberi lény ilyet nem tudna megtenni.⁸*

Úgy tűnik, a szerző az embert az európai kultúra normái szerint élő emberrel azonosítja. Szerintem tévesen.

A fasizmus kibontakozásával egyidejűleg hiteles elemzés készült arról, hogy az európai kultúra normái szerint lefolytatott élet sokak számára gyötrelmes. Minthogy az ember tudattal rendelkező lény, egyes egyedei kezdik felismerni, hogy többet veszítenek a kultúra miatt, mint amennyit nyernek általa. Egyesek lehet, hogy nyernek – annál rosszabb a többségnek, a veszteseknek, hiszen át vannak verve. Sigmund Freud ezt nem hibás elgondolásként, téveszmeként, hanem a valóságos helyzetre való

rábredésként írja le.⁹ E gondolatmenet ismeretében felvethető, hogy a fasizmus ébredése nem más, mint tömeges rábredés a kultúra általi elnyomattatásra. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg napjainkban a politikai korrektség elleni lázadásban: nehogy még szűkebb korlátok közé szorítsanak!

Ahhoz, hogy a zsidókat téglagyárakba, vagonokba, majd gázkamrákba lehessen terelni, egy sor beavatkozásra volt szükség a kultúra rendszerében. Befolyásos, a kultúra egyes területein illetékes személyiségeknek figyelmet keltő kinyilatkoztatásokat kellett tenniük. Például ahhoz, hogy az ötödik parancsolat hatálya alól kikerüljenek a zsidó származású emberek, nagy tekintélyű egyházi személyeknek nem egyszer, hanem ismétlődően tett állásfoglalására volt szükség. Ugyanakkor, ezzel párhuzamosan, sőt, ezt jóval megelőzve bölcséleti és tudományos megalapozottsággal támadni kezdték a kereszténységet, különösen annak az emberi természetet elkorcsosító törekvését. Magyarországon ez a jelenség nem volt meghatározó, de például Németországban annál inkább. A német nemzeti-szocialistákat nem annyira a keresztény egyházak készítették fel az emberirtásra, hanem az, hogy ezen egyházak befolyása csökkent, és hogy az egyházi személyek közül csak kevesen szálltak szembe a nációkkal. Akik mégis szembeszálltak, azok a vértanúságra vállalkoztak, ahogy más országokban, így Magyarországon is. A tényt, hogy a vértanúságot túl kevesen vállalták, felismerték, megfogalmazták közvetlenül az események után. Ordass Lajos evangélikus püspök 1946 elején mondta, hogy az egyház papjai nem voltak elég bátrak, és visszarettek a vértanúságtól – annak a következtetésnek a levonásától viszont mintha visszariadt volna, hogy a túlvilágban a papok közül is csak kevesen hittek. Hiszen aki hisz benne, annak számára a halál olyan kapu, melyen át a jutalmazó Istenhez juthat. Sztéhlo Gábor memoárjánál¹⁰ nincs is érzékletesebb példája a hitnek, az egyszerű és természetes bizonyosságoknak.

A tizenkilencedik-huszedik századra a keresztény egyházak befolyása csökkent Európában, tanításaik hitelességét kikezdte a tudomány. A zsidók pusztításának előkészítése a tudományban is megtörtént. Mintha ezt a folyamatot a keresztény vallási vezetők antiszemita jellegű iránymutatásánál ritkábban említenek, pedig a hatása legalább akkora volt. 1920 és 1945 között a papokat mind többen egy tiszteletreméltó, ám lassan érvényét veszítő tanítás képviselőinek tekintették, szemben a tudósokkal, akik a természet törvényeiből levezetett, releváns iránymutatással szolgálnak. A tudomány hitelét az ő szemükben nem csökkentette, hanem növelte a tény, hogy egyes tézisek nemrég még vitatottak, a kereszténység által károsnak minősítettek voltak. Például a darwinizmus mind elfogadottabbá vált, feljövőben volt. Ha valamit a darwinizmushoz sikerült kapcsolni, az egy korszerű rendszer dinamizmusából kölcsönözhetett energiát.

Magyarországon egy korrekt legitimációjú biológusból, Méhely Lajosból lett a tudományos antiszemitizmus központi figurája. *1885 és 1896 között a brassói főreáliskolán tanított. Itt születtek első nagy művei. 1896-tól 1915-ig a Nemzeti Múzeum Állattani Osztályának munkatársa, illetve az utolsó három évben már az Állattár igazgatója. Ezt a beosztást egyetemi tanári katedrára cserélte fel és egészen az 1932-es nyugdíjba vonulásáig a Pázmány Péter Tudományegyetem Állattani Tanszékén oktatott általános zoológiát és összehasonlító anatómiát. 1899 és 1931 között volt a Magyar Tudományos Akadémia tagja.*¹¹ Három évtizedes akadémiai tagság, azt mindenképpen respektálni kell, pontosan emiatt vannak a világon akadémiaiak: tekintélyt biztosítani az arra érdemes tudósoknak, azzal a céllal, hogy mandanivalójuk hitelesnek tűnjön a közönség előtt.

Méhely sok addig nem azonosított állatfajt írt le, minden bizonnyal érvényesen. Az első világháború hatására figyelme az emberi populáció felé fordult, azt kezdte vizsgálni a fajok szempontjából. De nem leíró módon, ahogy korábban a rovarokat, hanem érték-központúan. A magyar értékes, a nem magyar nem értékes. A zsidó kifejezetten ártalmas.

Méhely Lajos a zsidóval mint fajjal foglalkozott, fajként különítette el a magyartól. Végzetesen ártalmas fajként, természetesen. Figyelmen kívül hagyva a biológiában általánosan elfogadott definíciót – a faj élőlények olyan csoportja, melynek egyedei képesek szaporodni egymással, és termékeny utódokat létrehozni –, melynek értelmében sem külön

magyar, sem zsidó faj nem létezhet, ahogy angol, de még kínai sem, csak emberi faj. Ám ha ő nyilvánított ki valamit, egy igazi tudós, egy akadémikus, már nem is volt könnyű annyival elintézni, hogy marhaság.

1931-ben Méhely Lajos elhagyta az MTA-t, állítólag az őt ért támadások miatt. Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy a kultúra módosítására tett erőfeszítés – ezen a területen – azonnali, határozott ellenállásba ütközött. (Nem úgy, mint a vallási téren intézményesülő antiszemitizmus. Ott is mutatkozott ellenállás, ám esetleges és szelíd: Prohászka Ottokár, a hungarizmus feltalálója a saját közegében nem szembesült komoly bírálattal.)

Méhely nem adta fel, nem vonult vissza, és az Akadémián kívüli világban számtalan követőre talált. Igen nagy számban orvosok és más egészségügyi dolgozók között. A magyar antiszemitizmust a két háború között neves professzorok legitimálták, az orvosi kar nem zsidó származású részének jelentős hányada lépett be a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületébe, nyíltan kifejezésre juttatva azt a közös vágyat, hogy egyáltalán ne legyenek zsidó származású orvosok.

Hasonlít a Méhely tanítása által keltett reakció Babits Mihályéra. Az ő 1939-ben született *Pajzsral és dárddával*¹² című esszéje Németh László kultúra-befolyásolási kísérletére¹³ adott határozott válasz. Függetlenül attól, hogy iskolaorvosként milyen szolgálatot teljesített, vagy hogy tetszenek-e az írásai, Németh a művészet felkent papjának számított, akár csak Méhely a tudományénak. A Babitséhoz hasonló ellenreakciók hatását vagy hatástalanságát, esetleg kontraproduktivitását nehéz megítélni. Az biztos, hogy mindenféle műfajban tevékenykedő valóságos és önjelölt művészek tömegesen váltak az antiszemitizmus szószólóivá, míg Babitsra és a hozzá hasonlóan gondolkodókra egyre kevesebben figyeltek. Vagyis gondolatok és érzelmek, erkölcs és tudomány mind átalakult a tekintetben, hogy a populációnak elég nagy része elfogadta az ötödik parancs módosítását, és a *ne ölj* hatálya alól fokozatosan kivonta a zsidó származású embert. Ha már egyszer kivonta, természetesen mindegy volt, hogy az egyes egyedeknek tényleg terhére lehetett-e írni bármilyen rossz cselekedetet, lehetett szép vagy csúnya, férfi vagy nő, öreg vagy fiatal, mindenképpen káros volt, akár a svábbogár. Kiirtani való, tekintet nélkül arra, hogy pete, lárvá, báb vagy imágó állapotban leledzik.

Nem mindenki vette olybá, hogy a zsidó nem ember, de – mint az eredményekből látjuk – elég sokan ahhoz, hogy a zsidókat előbb verbálisan, majd valóságosan kártékony állapotok módjára lehessen irtani. Ennek a negyedszázados kultúramódosításnak az első szakaszában a dehumanizátorok még kisebbségben voltak, kiállásuk merész és provokatív volt. Idővel annyira megerősödtek, hogy nyíltan támadhatták a „humanistákat”, vagyis azokat, akik abba a hibába estek, hogy továbbra is emberszámba vették a zsidókat. Az utolsó időszakban az ilyen tévhitért ugyanúgy halál járt, mint a régi, vallási kontroll alatt álló Európában az eretnek nézetekért. Előbb megbélyegezték, kigúnyolták a más véleményen levőket, majd meg is ölték őket, ugyanúgy, mint a zsidókat.

A folyamat betetőzéséhez közeledve annak irányítói még mindig aggódtak, hogy kicsúszik kezükből az ellenőrzés. Egy kormánytag, Szász Lajos ipari miniszter például ezt mondta: *...nagy komolyságra, megfontoltságra és nyugalomra van szükség a zsidókérdés megoldásánál, mert senkinek nem lehet célja, hogy népünk részvétét, szánalmát ébressze a zsidóság iránt.*¹⁴ Sikerült. A magyar népben nem ébredt részvét.

Azt, hogy nemcsak vágyteljesítés, hanem sima haszonszerzés is mozgatta a zsidótlanítókat, nem kell bizonygatni, lévén egyértelmű. Ám még ebben a tekintetben is a Tízparancsolatba ütközött, amit tettek, hiszen felebarátaik „marháját” vették el – ahhoz, hogy megtehesék, azt kellett érezniük és gondolniuk, hogy az illetők nem a felebarátaik.

Gartner Pál közvetlenül a háború után több volt szélsőjobboldali vezetővel beszélgetve figyelt fel rá, hogy azoknak egyszerűen nincs büntudatuk:

*A vizsgáltak lelkében nincs ellentét az ösztön-követelések és az erkölcsi én igényei között. Azt tartják erkölcsileg helyesnek, amit az ösztönvilág is akart.*¹⁵

A negyedszázaddal később készült kihallgatási jegyzőkönyvek és fényképek ugyanezt dokumentálják: a volt nyilasok elégedett, nyugodt, magukkal békében élő emberek. (Egyes

esetekben előbukkan belőlük az indulat, de mindig mások, például az apjuk ellen. És nem meglepő módon továbbra is a zsidókkal szemben.)

Emberek voltak, igazi emberek, semmivel sem kevésbé azok, mint akiket halálba küldtek: *Néhány kivételtől eltekintve nem voltak szörnyetegek: látszatra semmiben sem különböztek tőlünk.*¹⁶ Szánalmas gesztus, vagy legalábbis tévedés évtizedekkel később ugyanazt tenni velük, amit ők tettek az áldozataikkal: nem-emberré nyilvánítani őket. A probléma egyébként nemcsak utólag vetődik fel, már az eseményekkel egy időben érkezhettek róla:

1944. július 7.

Tegnapelőtt lányom a villamosban átadta helyét egy öreg zsidó asszonynak. Valami büdös kövér aranyláncos nyilas élénken méltatlankodott emiatt. Mádi azt mondta, hogy ő, mint kereszttyén, azt tanulta, hogy az öregeket tisztelni kell. A pofa erre odaszólt a feleségének:

– Szálljunk le, én ilyen villamoson, ahol ez megtörténhetik, nem utazom.

Le is szálltak, de közben még odaszólt Mádinak:

– *Ha így folytatja, maga is a toloncházba kerül.*

*Mádi azt a filozófiai következtetést vonta le az esetből, hogy bizonyos lényeket pusztító előítéletből nevezünk csak embernek. Sikertelenül próbáltam neki magyarázni, hogy az emberi komiszságnak túlnyomórészt szociológiai okai vannak, s hogy a legelvetemültebb és legbutább ember is ember, mert logikus lény, tud a végtelenről, stb.*¹⁷

Csécsey Imre, a szociológiailag iskolázott ember másképpen érvel, mint egy biológus, de ugyanazt a bizonyosságot próbálja szavakba önteni.

Elias Canetti kevéssel az emberirtás után írott nagy tanulmányában, a *Tömeg és hatalomban*¹⁸ próbálta értelmezni az eseményeket. Nem egy-egy ember viselkedését vizsgálta, hanem az emberek csoportjait, és nem az 1933-tól 1945-ig tartó időszak eseményeit, hanem általában az emberi csoportok hajlamát más emberek üldözésére. *Egy veszélytelen, megengedett, ajánlott és sokakkal megosztott gyilkosságnak az emberek túlnyomó többsége nem tud ellenállni* – írta. Nem a németekről vagy magyarokról vélekedett így, nem is a fasisztákról, hanem az emberről. *A hajszólo tömeg ősi, az ember által ismert legősibb dinamikus egységből, a vadászó falkából lett.* Canetti könyve 1960-ban jelent meg. Nem észrevétlenül és hatástalanul, de szemlélete, mint látjuk, azóta sem vált széleskörűen elfogadottá. Pedig történelmi és antropológiai tudásból és egyéni intuíciónál épített rendszerét jól egészítik ki a később elvégzett szociálpszichológiai kísérletek és az időközben közreadott evolúciós pszichológiai tanulmányok, melyek szerint az emberből a történelmi fejlődés során nem tűntek el azok a beidegződések, melyek a fajt létrejöttekor élni és túlélni segítették. A kultúra, a civilizáció nagyrészt eltakarja őket, de változatlanul ott vannak és hatnak. Elnyomhatják őket, de időről időre felszínre törnek.

Ha valóban érteni szeretnénk, miképpen működik az emberirtás, nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezeket a meghatározottságokat. Semmi megmagyarázhatatlan nincs a nyilasok cselekedeteiben. Aki nem fordította el a tekintetét, és megvolt a kellő tudása, bátorsága, az már a folyamatok kibontakozása közben világos magyarázatát tudta adni a jelenségeknek. Asztalos István, az erdélyi író, katonaszökevényként érkezett Budapestre 1944 novemberében. A „nyilas suhanc” közegét így jellemzi frissen az átélt események után írott

könyvében¹⁹: ... az utca, a tömeg mindig segített neki, hiszen az emberi természet mindenkor az erőset segíti a gyengébb ellen. Ha elkialtotta magát: fogják meg! – az egész utca egy emberként rohant a reszketve menekülő után, zsidó, magyar vagy bárki volt is az üldözött. Ez már a csorda lélektanához tartozik. Asztalos csordát ír, ahogy írhatna falkát is vagy egyszerűen csoportot, tömeget; én legpontosabbnak a *horda* szót találok, mert ez utal az emberi társadalom ősi, és eredendően minden egyénbe kódolt alapformájára.

Amikor egy művelt ember érthetetlennek, megmagyarázhatatlannak állítja be az emberirást, annak az is oka lehet, hogy az a művészet, amellyel a civilizált világban felcseperedő ember találkozik, aminek analógiái szerint aztán a világot szemléli, alapvetően magányos alkotók, individualisták terméke. Pedig Montaigne és Shakespeare, Puskin és Jókai kivétel. Egyének ők, akik nagyrészt egyéneket mutatnak be, elsősorban egyének viszonyait tárják a közönség elé. Nem a hordát. Lehet, hogy elvétve előfordulnak az emberek között Hamletek és Anyeginék, de mindig és mindenhol ott vannak a hordák.

A Városmajor utca 37.-ből a Bécsi úti téglagyár felé küldött zsidókat kísérő nyilasok között sok a vidéki születésű, akik meg akarják hódítani a várost, de nincs közöttük Julien Sorel. A szegénységből jönnek, de a lelkük másképpen van berendezve, mint Nyilas Misié.

Olvasmányainkban sok szép részlet található a séta szépségeiről, és szinte semmi a csapaton menetelés boldogságáról – nem csoda, hogy elcsodálkozunk, amikor alakzatban vonuló egyenruhásokat látunk. Pedig bizony ők az igazi emberek, mi hozzájuk képest nem mások, mutánsok vagyunk. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- 1 részlet a készülő könyvből
- 2 Zoltán Gábor: *Ezen út alatt*. ÉS, 2014. június 6.
- 3 Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme. (1971–1972)* Válogatott tanulmányok Magvető, 1986. III. kötet
- 4 Erős Ferenc: *Bibó István társadalomlélektani előfeltevései a mai szociálpszichológia tükrében*. Kalligram, 2016.
- 5 Márai Sándor: *A delfin visszanézett – válogatott versek*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, 1994.
- 6 Fenyő Miksa: *Az elsodort ország*. Magvető, 1986.
- 7 nol.hu 2014. jan. 23.
- 8 Bruck András, ÉS, 2014. ápr. 30.
- 9 Sigmund Freud: *Rossz közérzet a kultúrában*, 1930. in.: *Esszék*. Gondolat, 1982
- 10 *Isten kezében* Sztehlo Gábor naplója nyomán sajtó alá rendezte Bozóky Éva. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1986.
- 11 Wikipédia
- 12 Babits Mihály: *Pajzssal és dárdával* Nyugat, 1939. 8. szám
- 13 Németh László: *Kisebbségben* Tanú Könyvtár, Kecskemét, 1939.
- 14 idézi Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. Jelenkor, 2013.
- 15 Gartner-Szirmai: *Fasiszta lelkek*. Faust kiadó, Budapest, 1946.
- 16 Primo Levi: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, Európa könyvkiadó, Budapest, 1990.
- 17 Csécsy Imre naplója, kézirat, OSZK
- 18 Elias Canetti: *Tömeg és hatalom* Európa, 1991.
- 19 Asztalos István: *Író a Hadak útján* Józsa Béla Athenaeum, Kolozsvár, 1947.

Zoltán Gábor Budapesten született 1960-ban. Kötetei: *Vásárlók könyve* (novellák, 1997, JAK–Kijárat), *Érnyek könyve* (novellák, 1999, Magvető), *Szőlőt venni* (regény, 2001, Magvető), *Fekete bársony* (regény, 2008, Jelenkor). *Orgia* (regény, 2016, Kalligram)